

SITUATIONELE GEZONDHEIDSZORG

Jacques De Visscher

Stefan van Geelen & Megan Milota, red., *De Nieuwe Utrechtse School. Historische traditie en hedendaagse aanpak*. Utrecht, Universiteit Utrecht, Hogeschool voor de Kunsten, Universitair Medisch Centrum, 2022, 268 p., ISBN 9789090367149 (ook vrij te consulteren op: <https://www.uu.nl/onderzoek/de-nieuwe-utrechtse-school>)

Bezoeken bij de oogarts – drie verhalen

Als zestienjarige trok ik in het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw naar de oogarts die mijn ouders ook als patiënten had. Ik kon immers niet goed meer zien wat mijn leraren in het leslokaal op het bord schreven. De arts, al goed in de vijfzig, ontving mij in een voor de gelegenheid half verduisterde woonkamer die voor een deel als consultatiekamer was ingericht. Er was een armstoel, analoog met de stoel zoals we die ook bij de tandarts aantreffen, een kast met een reeks letters die van groot naar klein konden worden verlicht. De arts kwam bij mij zitten en had voor zich op een tafel een kistje met talrijke lenzen. Op mijn neus zette hij een speciale bril waar hij de lenzen kon inschuiven en vervangen. Nu moest ik lezen wat ik zag. Nadat hij mijn ‘zien’ van steeds maar kleinere letters had getest en ik alleen nog stippen voor mij zag, zegde hij: Je bent inderdaad wat bijziend en als jouw leraar al te klein schrijft kan je natuurlijk niet lezen wat hij op het bord zet; het is dus wellicht niet zo dat hij te klein schrijft. ‘Lees je zelf veel?’ was een bijkomende vraag van de arts, ‘en wat lees je zo allemaal?’ Ik vertelde dat ik inderdaad veel las, ook veel moest tekenen in het kader van mijn opleiding, en dat ik ook bijzonder graag naar de bioscoop ging en goed de onderschriften van de Engelse en Zweedse films wou kunnen lezen. De arts toonde belangstelling. Tenslotte vroeg hij mij om, met nog steeds de gecompliceerde bril op mijn neus, uit de consultatiestoel recht te staan, in de kamer rond te lopen (ik mocht immers niet duizelig worden) en ook even naar buiten te kijken en te vertellen of ik de huizen aan de overkant van de straat zag, de voorbijlopende mensen en de rijdende auto’s duidelijk opmerkte. Lachend zei hij: ‘Je moet natuurlijk niet de vliegen of de muggen op de vensterramen aan de overkant van de straat bestuderen’. Ik kreeg een bril voorgeschreven die ik

voortaan nagenoeg de hele dag door kon dragen.

In de loop der jaren had ik nog wel andere bezoeken gebracht aan oogartsen, maar een ervan, vijfendertig jaar na mijn eerste bezoek, is mij bijgebleven. Na de test met de steeds maar kleiner wordende letters, zegt de arts – iets ouder dan ik toen – dat ik om ver te zien mijn correctie (hij bedoelt mijn bril) kan behouden, en dat ik zelfs de correctie moet verminderen om iets van nabij te bekijken, om te lezen bijvoorbeeld. Hij vertelt dat het normaal is dat mijn bril om ver te zien voor dat presbyopie optreedt bij mensen boven vijfenveertig; hoofdzakelijk ten gevolge van een verharding van de lens geraakt het *punctum proximum* (of dichtstbijgelegen punt, waarop het oog nog scherp kan worden ingesteld, door een maximale inspanning der accommodatie) zo ver van het oog verwijderd, dat het zien op korte afstand bezwaarlijk wordt. Ook geen emmotropisch oog ontkomt daaraan, meneer, u hoeft dit niet als een ziekte op te vatten, dat is de leeftijd, uw ogen worden ouder. Nu al een goede vijftig jaar? (vraagt hij, zonder naar mijn steekkaart te kijken) Terwijl hij dit debiteert is hij mijn *oogfundus* met een oftalmoscoop aan het bestuderen om toch te zien of ik geen letsels heb of een ziekte kweek, of ik geen risicopatiënt ben voor een c.v.a. (cerebro-vasculair accident) of aan hypertensie lijd. Ik beaam dat ik al de vijftig voorbij ben, maar voeg er onmiddellijk aan toe dat mijn ogen heel wat ouder zijn, eigenlijk al eeuwenoud, en dat dit niet alleen voor *mijn* ogen geldt, maar ook voor *zijn* ogen.

Na deze laatste zin heerst er een ogenblik stilte, echt een voelbare stilte. De arts schuift zijn apparatuur terzijde en kijkt me onderzoekend aan – een totaal andere onderzoekende blik, alsof hij wil zien of ik wel goed bij mijn verstand ben, dat zie ik op dat ogenblik in *zijn* ogen. Ik blijf natuurlijk ernstig, want ik meen ook ernstig dat onze ogen al bijzonder oud zijn, misschien wel zo oud als al datgene wat we kunnen vertellen. Enkele seconden kijkt hij me zo aan, werpt dan toch een vluchtige blik op mijn steekkaart; ik volg die blik met hem mee en zie dat hij destijds naast mijn naam in kapitalen, en tussen aanhalingstekens, “FILOSOOFF” heeft geschreven – wellicht hadden we enkele jaren voordien ook al een, voor hem, niet alledaags gesprek. Hij kijkt me weer aan, nu glimlachend, en vraagt: ‘hoezo? Wat bedoel je met die bijzonder oude ogen van jou en van mij?’ De doceertoon uit zijn taal is verdwenen, ook de u-vorm is weg. De oogarts heeft zich uit zijn routineuze doen en laten van het klinisch onderzoek teruggetrokken en kijkt me nu nieuwsgierig aan. Ik antwoord hem gewoon datgene wat hij natuurlijk zelf al weet: ‘dat datgene wat we zien en begrijpen door verbeelding en ervaring gedragen wordt, dat dus aan elk oftalmologisch onderzoek, hoe routineus ook, een eeuwenoude geschiedenis voorafgaat, een geschiedenis die zowel past in de geschiedenis van het medisch onderzoek als binnen de hele technische ontwikkeling die met zich heeft meegebracht dat we vandaag over de nodige apparatuur beschikken om de passende observaties en tests uit te voeren. Wat moeten we niet allemaal vooronderstellen opdat het onderzoek dat zich hier in deze medische consultatiekamer heeft afgespeeld, zou

kunnen plaatsgrijpen? Wat hebben niet vele artsen en onderzoekers voor jou moeten zien om te observeren wat jij nu hebt gezien? Zitten in die zin in jouw ogen niet vele tientallen jaren, zelfs eeuwen ervaring, waardoor je kan vertellen wat je ziet, en heb je die ogen niet gemeenschappelijk met vele andere oftalmologen? Ik denk dat onze ogen bijzonder historisch zijn en dat de traditie van eeuwen ervaring in ons zien steeds aanwezig is’.

Het was nu mijn beurt om te doceren. Ik had hierbij mijn binnenpretjes, die ik niet liet blijken, om het genot van dit ironisch spel niet te bederven. Het is immers heerlijk een arts, vooral een specialist van antwoord te dienen en hem ertoe te verleiden de positie van een intellectuele patiënt in te nemen. Maar mijn oogarts is hardnekkig en een beetje weerspannig. Hij zegt me gewoon radicaal: ‘Maar, al wat jij daar vertelt, daarvan zie ik niets als ik in jouw ogen kijk en mijn observaties opteken’. Ook ik geef het niet op en plaag hem dus wat. Ik zeg: ‘Tijdens je observaties kijk je mij helemaal niet in de ogen’; - ‘Ha,nee? En hoe zou ik je nu een passende bril kunnen voorschrijven, waardoor je je minder zal vermoeien bij het lezen van al je filosofische boeken?’ - ‘Ja’, antwoord ik, ‘dát werk doe je natuurlijk uitstekend, ik zou anders niet bij jou komen, maar bij een ander die het beter zou doen, omdat hij zijn zaken beter kent, maar die zou mij misschien nog minder in de ogen zien, hij zou misschien met nog meer eruditie naar dat visueel-perceptief orgaan van mij kijken en voor de rest mij eventueel ook nog wat meer gesofisticeerde tests laten uitvoeren om te verklaren wat er met mij aan de hand is. Nu, pas nu, kijk je mij in de ogen en tracht je mij – niet zonder enige scepsis – te begrijpen. Maar zopas deed je dat niet, en dat eerste vermogen is eigenlijk de voorwaarde voor je observaties. De arts moet al veel begrijpend hebben gezien om ons, patiënten, allerlei vragen over het zien te kunnen stellen, om afwijkingen te kunnen verklaren van de anatomische analyses van het oog tot de neurologische plek van het visuscentrum in ons achterhoofd. Elk oftalmologisch onderzoek vooronderstelt de mens als een wezen dat ziet en dat gezien wordt, en dat bovendien niet zomaar ziet of gezien wordt, maar wiens zien en gezien worden een object en een subject hebben en bijgevolg gethematiseerd worden. We zien (of horen, of ruiken, of betasten of smaken) altijd iets dat zich in de wereld afspeelt, dat van de wereld is en dat bijgevolg steeds in een cultuurgeschiedenis is ingebed’. Ik zie mijn oogarts een steelse blik werpen op zijn uurwerk; hij murmelt dat de filosofen de dingen toch niet altijd anders zien en interpreteren dan de gewone mensen in hun alledaagse omgang met de dingen. Hiermee geeft hij te kennen dat het consultatiegesprek achter de rug is en zegt hij verontschuldigend dat we bij gelegenheid, elders, over dit alles maar eens langer moeten discussiëren.

Weer vijfentwintig jaar later zit ik andermaal in de consultatiekamer van een oogarts. Dit keer in een polykliniek. Eerst heeft een medewerker al allerlei tests uitgevoerd. Maar het eigenlijk onderzoek heeft plaats in wat ik alleen maar een laboratorium kan noemen met geen enkel uitzicht meer op de buitenwereld. De apparatuur domineert. Er is ook alleen nog de vraag wat het motief van mijn

bezoek is: ja, opnieuw de moeilijkheid om bij het zien van een film de onderschriften te lezen. Als ik eraan toevoeg dat ik wel kan blijven lezen zonder bril, krijg ik schamper te horen: ‘dat zal dan wel van heel dichtbij zijn’. Na de leestest met de steeds kleinere letters, zegt de arts dat ik slechts voor 20% zie; bij het onderzoek van mijn ooglenzen voegt de arts eraan toe: ‘Je hebt een zware cataract en moet geopereerd worden’. Daarmee is de raadpleging afgelopen, geen vragen of ik met de auto rijd, ook niet *wát* ik wens te zien of in mijn dagelijks bestaan uitspook. Ik krijg nauwelijks de indruk *iemand* te zijn, wel een drager van ogen die slechts 20% zien, althans zonder bril, alsof ik in de eerste plaats verziend zou *moeten* zijn.

De Utrechtse School

De drie verhalen verraden drie uiteenlopende sferen waarin een arts met zijn patiënt omgaat. In het eerste verhaal had de oogarts contact met iemand die (onvermijdelijk slechts) een deel van zijn levenssituatie ter sprake brengt en waarvoor de arts belangstelling toont. In het tweede verhaal is de arts daarin niet geïnteresseerd, maar reageert hij toch nog, weliswaar niet zonder enige scepsis vanuit de achtergrond van zijn overtuiging, op wat zijn patiënt vertelt. Wat de arts voorschrijft heeft kennelijk niets met ‘filosofie’ te maken. In het derde verhaal overheerst de opvatting dat het in de praktijk van de oogarts gaat om de meetbare studie van de ooglenzen en om de – voor de chirurg – wenselijke operatie.

Deze herinneringen bij de oogarts werden heel levendig bij de kennismaking met de indrukwekkende uitgave van een groep jonge onderzoekers die de draad weer willen opnemen met wat bekend staat als de Utrechtse School. Deze dateert van kort na de Tweede Wereldoorlog dank zij het netwerk waarin enkele spraakmakende wetenschappers elkaar vonden die toen multidisciplinaire samenwerkingsverbanden zochten in de sfeer van de gedragswetenschappen (psychologie en sociologie), de rechtswetenschap en de geneeskunde zonder daarbij de wereldliteratuur te schuwen, integendeel. Opvallend is hun gevoeligheid voor de belevingswereld van elke dag, waarbij ze heel uitdrukkelijk een beroep doen op de fenomenologie zoals die hun door Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty en Sartre is aangereikt. De fenomenologie verstaan ze dan in het perspectief dat het bewustzijn altijd een bewust-zijn van iets/iemand is, niet alleen van een gegeven, maar een bewustzijn dat vooral intentioneel werkt, geïntendeerd is op wat *dáár* in de wereld gebeurt, *dáár* waar de fenomenen ter zake zijn. De fenomenologie is dan vervolgens een narratieve (lees: geen van geleerde voetnoten voorziene) reflectie op wat via de fenomenen de existentie verheldert.

Tot hun geestelijke leider moeten we ongetwijfeld Frederik Jacobus Johannes Buytendijk (1887-1974) rekenen die in een aanhef van het programmatische boek *Persoon en wereld* (Utrecht, Bijleveld, 1953) stelt: ‘Wij willen de mens uit zijn ‘wereld’ begrijpen, dat wil zeggen: uit de zinvolle

grondstructuur van dat geheel van situaties, gebeurtenissen, culturele waarden, waar hij zich toe richt, waarvan hij bewustzijn heeft, waarop zijn gedragingen, gedachten en gevoelens betrokken zijn – de wereld, waarin de mens *bestaat*, die hij in de loop van zijn persoonlijke geschiedenis aantreft en vormt door de betekenissen die hij aan alles geeft. De mens is niet ‘iets’ met eigenschappen, maar een initiatief van verhoudingen tot een wereld, die hij kiest en waardoor hij gekozen wordt’. In de geest van deze aanhef zeggen de vertegenwoordigers van de Utrechtse School dat wij zien met heel ons lichaam (en niet alleen met ons oogorgaan). Mijn eerste oogarts past dit toe zonder veel omhaal, als een vanzelfsprekendheid. Mijn tweede reageert argwanend bij mijn opmerkingen over de historische context. Bij de derde oogarts is de wereld nagenoeg opgeheven in een reductionisme waarin de parameters via instrumenten domineren.

In de kring van de eerste Utrechtse School vinden we, naast de mentor Buytendijk, ook nog de internationaal erkende figuren als de psychiater Henricus Cornelius Rümke (1893-1967) en zijn belangrijkste ‘leerling’ Jan Hendrik van den Berg (1914-2012), de strafrechtwetenschapper Willem Petrus Joseph Pompe (1893-1968), de pedagoog Martinus Jan. Langeveld (1905-1989). In hun publicaties vinden we uitdrukkelijke verwijzingen naar de beleving van het eigen lichaam in de alledaagse interacties met de omgeving, vandaar hun aandacht voor de handdruk, de blik, het behagen en onbehagen, de psychologie van het ziekbed, de religieuze beleving, enzovoort. Het is een aandacht die zich trouwens niet beperkt tot de Utrechtse School van destijds. Het betreft een aandacht die gedeeld wordt met geestesgenoten in Duitsland, Frankrijk, Tsjecho-Slowakije, de Verenigde Staten en Zwitserland. Die uitstraling is niet verdwenen en treffen we nog steeds aan in de groep rond de Parijs filosoof Renaud Barbaras, die zich concentreert op de ‘anthropo-phénoménologie’.

Een onderkennen van een vruchtbare traditie

Het boek dat we hier nu presenteren, *De Nieuwe Utrechtse School. Historische traditie en hedendaagse aanpak* dient meerdere doelen. Het legt uiteraard een verband tussen de eerste school en het nieuwe initiatief (door Stefan van Geelen), een bevattelijk overzicht (door Marieke Drost) van wat de eerste ‘Utrechters’ hebben voorgesteld, academisch hebben gepresteerd en hoe zij een uitstraling hebben gekend die heel wat verder reikt dan de grenzen van het academische leven in Utrecht Universiteit en tot diep in de tweede helft van de vorige eeuw. Het is goed in herinnering te brengen dat hun werk, meestal in het Nederlands geschreven, talrijke herdrukken kende (soms meer dan veertig), vertaald werd in de belangrijkste wereldtalen in Oost en West. De receptie van hun werk is vandaag – helaas – eerder veronachtzaamd dan verdwenen, want het kent nog steeds een uitwerking in gedegen academische geschriften, zoals het profefschrift van Wim

Dekkers *Het bezielde lichaam – Het ontwerp van een antropologische fysiologie en geneeskunde volgens F.J.J. Buytendijk* (Zeist, Kerckebosch), het boek van Hub Zwart over Van den Berg (*Boude bewoordingen*, Kampen, Klement, 2002) of de Zwitserse verzamelstudie *Le phénomène du vivant. Buytendijk et l'anthropologie philosophique* (Genève, Mētis, 2016).

Verder toont dit nieuwe boek de ontwikkelingen die er zijn geweest tot aan de start van De Nieuwe Utrechtse School (DNUS) en de hedendaagse invulling ervan. Het kernmotief bij uitstek is het pleidooi tegen reductionisme in de beschrijving en observaties van zorgbehoevende patiënten en tegen de fragmentatie in de overspecialisering in een versnipperde zorgverstreking – zie het hoofdstuk door Frank Huisman. Dit moet resulteren in een opnieuw centraal stellen van de patiëntenparticipatie in de zorg, in het onderwijs en in het onderzoek (toegelicht door Roos de Jonge en Berent Prakken).

De initiatiefnemers kunnen zich gelukkig prijzen dat ze de medewerking krijgen, niet alleen van het Universitair Medisch Centrum, maar ook vanuit de Utrechtse Hogeschool voor Kunsten, zodat we dit informatief rijke boek kunnen beschouwen als een strategisch document, ondersteund door de decanen en bestuursleden van de genoemde instellingen. Het valt nu te hopen dat de geest van de Utrechtse School ('oud' en nieuw) een ruime uitstraling krijgt, een gezondheidszorg propageert, die ontsnapt aan een soort medisch activisme en solipsisme of manische gedachte dat het wetenschappelijk medisch kennen beslag kan leggen op het gehele antropologische inzicht. De gezondheidszorg die nu wèl in dit programmaboek ter sprake komt, past in een sfeer waarin bijvoorbeeld huisartsen 'huis'-artsen blijven en dus ook aan huis komen. Het huis en de woning zijn immers bronnen van antropologisch inzicht. Het valt tegelijk te hopen dat het onderzoek eveneens oog heeft voor de cultuurantropologie binnen en buiten Europa en voor de verhalen waarin niet alleen het lichamelijk, maar ook het geestelijke en spirituele onbehagen verwoord wordt. Dit dringt zich op in een tijdperk waarin een wel heel seculier Europa overspoeld wordt door mensen die vanuit Afrika, het Midden-Oosten en Turkije andere gebruiken en gewoonten, religies en zeden meebrengen. Niet alle, maar sommigen van onze artsen, ook generalisten, begrijpen niet dat, wanneer een familielid ziek is, de hele familie of het hele gezin tekenen van ziek-zijn vertonen. Heel wat vormen van ziek-zijn vallen (ook) op een andere manier te verstaan dan binnen de laboratoriumparameters. Het is bemoedigend dat we in dit strategische boek vanuit andere faculteiten al enkele aanzetten krijgen (in de vorm van een aantal vignetten en korte toelichtingen) die hierop wijzen.

Tenslotte moet het mij van het hart om op een dreigende eenzijdigheid te wijzen: een toenemend binnensluipen van het Engels taalgebruik en het afnemend verwijzen naar publicaties uit het Duits en Frans taalgebied. Talrijke intellectuelen die destijds naar Nederland en Vlaanderen trokken, leerden Nederlands. Treffende voorbeelden zijn Helmuth Plessner (1892-1985), Stephan Strasser (1905-1991) en Leszek Kołakowski (1927-2009). Toen George Steiner in 1993 in Brussel een

toespraak hield voor de Koninklijke Academie begon hij in het Nederlands met een woord van spijt omdat hij niet méér kon zeggen in het Nederlands. De ‘oude’ Utrechtse School is meertalig en vertrouwd met wat in andere taalgebieden leeft en onderzocht wordt. Dat onderkende de Amerikaanse fenomenoloog en Utrechtsympathisant, Amadeo Giorgi, toen hij in het midden van de jaren zeventig voor vele maanden in het Haagse NIAS introk; hij leerde bijgevolg Nederlands. Jan Hendrik van den Berg aanvaardde, overigens terecht, geen promotiestudenten die geen Frans konden lezen voor hun studie van de historische fenomenologie (‘Metabletica’). Wat een verschraling als nu in Nederland en Vlaanderen promoties het daglicht zien waarin Bergson, Heidegger en Levinas uitsluitend in het Engels worden geciteerd. Dit is geen semantisch detail, maar verraadt een blinde vlek. De vervanging van Nederlandse woorden door Engelse wekt meer dan eens de lachlust op. Met een zondvloed van Engelse woorden en onderzoeksresultaten aan Amerikaanse universiteiten verdrinken we in een afgekoeld en verschaald taalbad. Het valt nu te hopen dat de Nieuwe Utrechtse School niet meedoet aan die verloochening van de landstaal/moedertaal; dat zou ingaan tegen de geest van de erfenis van Utrechtse School die om een verdere overdracht (traditie) vraagt.